

CERCETAREA SOCIALĂ CONCRETĂ ÎN CONCEPȚIA LUI KARL MARX

Gheorghe Cordoș

La 20 aprilie 1880 revista franceză „La Revue Socialiste” publică un amplu chestionar pentru muncitorii francezi. Ulterior, chestionarul a fost tipărit separat și răspândit în întreaga Franță. După cum aflăm din articolul introductiv lansarea chestionarului a fost făcută cu scopul de a determina guvernul republican francez „să urmeze pilda guvernului monarhist englez și să întreprindă o anchetă largă asupra faptelor și ticăloșiilor exploataării capitaliste...”.¹ „Sperăm — se scrie în continuare în articolul introductiv — că această acțiune a noastră va fi sprijinită de toți muncitorii de la orașe și sate, care înțeleg că numai ei pot, în deplină cunoștință de cauză, să descrie suferințele pe care le îndură; că numai ei, și nu mintuitorii trimiși de providență, pot recurge în mod energic la mijloace curative în lupta împotriva calamităților sociale, de pe urma cărora au de suferit; conțăm, de asemenea, pe socialiștii tuturor școlilor, care, dorind o reformă socială, trebuie să dorească cunoașterea *exactă* și *clară* a condițiilor în care muncește și este pusă în mișcare, clasa muncitoare, clasa careia îi aparține viitorul”.²

Textul chestionarului apărut în „La Revue Socialiste”, la rugămintea editorului B. Malon, din motive necunoscute nouă, nu a fost semnat. Paternitatea lui Marx a fost însă ușor stabilită. De altfel, într-o scrisoare adresată lui Friedrich Adolph Sorge la 5 noiembrie 1880, referindu-se la B. Malon, Marx scrie: „în ciuda e drept, a inconsecvenței propriiei sale naturi eclectice, a fost nevoit să se convertească la socialismul științific modern, adică la socialismul german (am fost dușmani pentru că, la timpul său el a fost unul din întemeietorii Alianței). Am formulat pentru el chestionarul care a apărut mai întâi în „La Revue Socialiste” iar apoi a fost difuzat într-un mare număr de exemplare în întreaga Franță”.³

Cu titlul „*Ancheta pentru muncitori*” chestionarul a fost publicat pentru prima dată în țara noastră de Petre Hrsanovsky-Sirin, în colecția „Biblioteca de sociologie, etică și politică” a Institutului Social Român, cu un „Cuvînt înainte” scris de Dimitrie Gusti. „Institutul Social Român (Institutul de cercetări sociale al României) în pragul acțiunii lui de cercetare a întreprinderilor industriale (mari, mijlocii și mici), precum și a muncitorilor și familiei lor din România, pe bază de planuri amănunțite — serie șeful școlii sociologice de la București — are deosebita satisfacție a aduce la cunoștința publicului românesc «Ancheta pentru muncitori» puțin cu-

¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 19, București, Edit. politică, 1964, p. 590.

² *Ibidem*, p. 591.

³ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 34, București, Edit. politică, 1982, p. 411.

noscută a lui Karl Marx, care dovedește că încă din 1880, el a preconizat necesitatea unor astfel de lucrări”.⁴ Mai târziu, în 1964, textul chestionarului a apărut în traducere românească în volumul 19 al operelor lui Karl Marx și Friedrich Engels, după originalul publicat în editura „Dietz”, Berlin, 1962.

Prima traducere, a lui Petre Hrsanovsky-Sirin⁵ cuprinde 101 întrebări, iar a doua după originalul german doar 99, în timp ce în articolul introductiv care a precedat chestionarul reprodus în ambele ediții, se vorbește de 100. Ediția germană, după care s-a făcut ultima traducere cuprinde de asemenea 99 întrebări.⁶ Întrucît nu am avut la îndemînă originalul publicat în „La Revue Socialiste” se poate presupune fie că ediția germană a omis o întrebare, fie că traducerea lui Hrsanovsky-Sirin a adăugat două întrebări. Cum scopul studiului nostru nu este de a face o confruntare a celor două traduceri, abstracție făcînd de această omisiune sau adăugare, neexistînd inadvertențe șocante de sens sau fond, ne limităm la această observație. Textul pe care l-am interpretat este cel din ultima traducere după originalul german.

Deci, după cum vom vedea, chestionarul prezintă și astăzi, după mai bine de 100 de ani de la elaborarea lui, o valoare ideologică, teoretică și metodologică incontestabilă, el nu a constituit obiect de analiză detaliată din partea specialiștilor. A fost ce-i drept citat și în treacăt comentat de H.H. Stahl⁷ și Septimiu Chelcea⁸ dar numai în contextul altor probleme.

„Chestionarul pentru muncitori” al lui Karl Marx nu este o apariție întîmplătoare. El reprezintă rezultatul firesc al unei îndelungate experiențe de cunoaștere socială. Fundamentală sa operă *Capitalul* ca și alte lucrări se sprijină pe consistente informații concrete. Tehnica investigației prin chestionar reprezintă doar un moment într-o lungă și consecventă metodă de lucru. El nu este fără ascendente. Genealogia chestionarului poate fi găsită în instrucțiunile elaborate de Marx pentru delegații Consiliului Central Provizoriu la primul Congres al Internaționalei care a avut loc la Geneva între 3 și 18 septembrie 1866. Cu această ocazie Marx a propus realizarea unei anchete statistice asupra situației clasei muncitoare, care să fie editată sub formă de rapoarte ale Consiliului general, propunere adoptată de Congres în unanimitate. „Ancheta statistică asupra clasei muncitoare din toate țările, întreprinsă de clasa muncitoare însăși, pe care o propunem noi — serie Marx — va constitui un exemplu măreț de unitate internațională de acțiune. Pentru a acționa cu oarecare șansă de succes, trebuie să se cunoască materialul asupra căruia urmează să se acționeze. Întreprinzînd o acțiune atît de importantă, muncitorii vor dovedi că ei sînt capabili să-și ia soarta în propriile mîini. De aceea propunem următoarele: În fiecare localitate în care există filiale ale Asociației noastre să se treacă imediat la lucru și să se culeagă date în legătură cu diferite puncte indicate în formularul de anchetă anexat. Congresul cheamă pe toți muncitorii din

⁴ Dimitrie Gusti, „Cuvînt înainte” în Karl Marx, *Ancheta pentru muncitori*, Institutul Social Român, 1948, p. 3.

⁵ Traducerea a fost făcută după volumul XV al operelor Karl Marx și Friedrich Engels, ediția rusă a lui V. Adoratsky, Moscova, 1935.

⁶ A se vedea: Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke*, Band 19, Dietz, Verlag, Berlin, 1962, p. 230—237.

⁷ Henri H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. I, București, Edit. științifică, 1974, p. 268.

⁸ Septimiu Chelcea, *Chestionarul în investigația sociologică*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, p. 10—11.

Europa și din Statele Unite ale Americii să colaboreze la culegerea de date statistice cu privire la clasa muncitoare; rapoartele și datele culese vor fi trimise Consiliului Central. Pe baza acestor materiale, Consiliul Central va întocmi un raport general, la care se vor anexa datele în baza cărora el a fost întocmit. Acest raport, împreună cu anexele, va fi prezentat viitorului congres anual și, după aprobarea lui de către acesta, va fi tipărit pe cheltuiala asociației⁹. Întrucît nu s-a acordat atenția cuvenită acestei lucrări, la următoarele congrese (Lausanne 1867, Bruxelles 1868 și Basel 1869) s-a subliniat „necesitatea de a se traduce în viață hotărîrea Congresului de la Geneva cu privire la statistica referitoare la situația muncitorilor”¹⁰.

Realizarea anchetei se pare că a eșuat. Ideea nu a fost, după cum vedem, abandonată. „Chestionarul” din 1880 reia multe din problemele formulate în 1866. Recunoaștem în cele 11 puncte ale ghidului de anchetă din 1866¹¹ și în o parte din cele șase puncte ale Instrucțiunilor formulate de Marx și adoptate în rezoluția Congresului¹² osatura chestionarului de mai târziu.

Pentru a putea porni la interpretarea chestionarului vom face o scurtă prezentare a conținutului său. El cuprinde 1. întrebări referitoare la întreprinderea în care lucrează muncitorii (specificul ramurii industriale, date socioprofesionale ale muncitorilor, vîrsta minimă la care sînt admiși copiii să lucreze, numărul persoanelor angajate, mediul în care este amplasată întreprinderea, mijloacele de muncă în întreprindere, starea sanitară, accidente de muncă, măsurile de protecție existente, sistemul de iluminare, etc.); 2. întrebări referitoare la timpul de muncă al muncitorilor (ziua de muncă pentru adulți, copii și adolescenți, zilele de muncă pe săptămînă, numărul pauzelor într-o zi de muncă, munca în schimbul de noapte, pregătirea școlară a copiilor și adolescenților, timpul pierdut de muncitori cu drumul de acasă la locul de muncă și înapoi, etc.); 3. întrebări referitoare la condițiile de muncă (contractul de muncă, aspecte legate de retribuții, raportul dintre retribuția și cheltuielile familiale pentru locuință, hrană, îmbrăcăminte etc.) și 4. întrebări prin care Marx a căutat să obțină date despre mișcarea muncitorească (sindicate, greve, abuzul guvernului în folosul patronilor, societățile de ajutor reciproc și asistența mutuală în cazuri de accidente, boală, deces, pierdere temporară a capacității de muncă, bătrînețe, starea fizică, intelectuală și morală a muncitorilor din întreprindere, etc.).

Toate întrebările din chestionar sînt factuale. În ceea ce privește gradul de libertate a răspunsului, ele sînt deschise. Este firesc să fie astfel formulate dacă ne gîndim că pentru realizarea unor cercetări la nivelul macrogrupurilor sociale, întrebările de acest tip permit o anchetă mai puțin superficială. Întrebările din acest chestionar — serie H.H. Stahl — „sînt astfel puse încît să sugereze o temă de cercetare nicidecum să ceară un răs-

⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, București, Edit. politică, 1963, p. 203.

¹⁰ *Ibidem*, p. 685.

¹¹ A se vedea: *Formular general de anchetă în care, firește, pot fi introduse schimbări de la caz la caz*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *op. cit.*, p. 204.

¹² Instrucțiunile a cuprins zece puncte din care congresul a adoptat ca rezoluții doar șase: a. cu privire la unitatea internațională de acțiune; b. limitarea zilei de muncă; c. munca copiilor și femeilor; d. munca cooperativizată; e. syndicatele; f. armatele permanente. Dintre acestea punctele b, c, d și e a fost dezvoltate în „chestionarul” din 1880. A se vedea: *Instrucțiuni pentru delegații Consiliului central provizoriu în legătură cu diferite probleme*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *op. cit.*, p. 202—212; *Ibidem*, p. 685.

puns prin «da», «nu» sau o cifră¹³. Nu este de asemenea lipsit de interes să arătăm că textul 9 a fost redactat simplu, în limba familiară a muncitorilor.

După modul cum sînt formulate întrebările se poate observa că Marx urmărea să obțină date concrete pentru confirmarea unor idei enunțate deja în unele lucrări ale sale. Este vădită preocuparea sa ca tezele și concluziile teoretice să aibă la bază date controlabile, să corespundă cu faptele și fenomenele sociale reale. Astfel, prin întrebările : „Indiferent dacă salariile vi se calculează pe unitate de timp sau în acord, *la ce intervale* vi se plătesc ? Cu alte cuvinte, cît timp îi acordați credit patronului înainte de a primi plata pentru munca deja efectuată ? Cînd vi se plătește salariul, la o săptămînă, la o lună, etc.”¹⁴ . . . „Nu ați observat dacă o asemenea întîrziere la plata salariului vă obligă să recurgeți adesea la muntele de pietate și să plătiți acolo dobînzii mari, privindu-vă în același timp de lucruri necesare, sau să cereți credit la negustori, devenind debitorii lor și, în consecință, victimele lor ?”¹⁵.

Este evident că prin aceste întrebări, Marx a urmărit să obțină material faptic în favoarea unei teze pe care, teoretic, a clarificat-o în opera sa *Capitalul* și anume că orice capital este plus-valoare acumulată. „Procesul de producție—serie Marx în *Capitalul*—începe prin cumpărarea forței de muncă pentru un timp determinat, și acest început este reinnoit în mod continuu de îndată ce termenul pentru care munca a fost vîndută s-a scurs, scurgîndu-se astfel o anumită perioadă de producție, o săptămînă, o lună etc. Plata, muncitorul o primește însă abia după ce forța sa de muncă a funcționat și a realizat, sub formă de mărfuri, atît propria ei valoare cît și plus-valoarea. El a produs deci atît plusvaloarea, pe care deocamdată o primim doar ca fond de consumație al capitalismului, cît și fondul din care el însuși e plătit, *capitalul variabil*, înainte ca acesta să revină la el sub formă de salariu, și el are de lucru numai atîta timp cît continuă să-l reproducă pe acesta”¹⁶.

Întrebări de genul celor enunțate mai sus sînt frecvente în chestionar. Ne referim la cele menite să obțină materialul faptic în favoarea cunoscutele teze ale lui Marx despre diviziunea timpului uman în condițiile capitalismului, a corelației ce există între nivelul forțelor de producție și organizarea muncii, etc., etc.

Marx a elaborat chestionarul și cu scopul de a crea în rîndul muncitorilor o stare de revoltă împotriva patronilor și a guvernului care-i sprijină pe patroni, de a trezi, cu alte cuvinte, la muncitori conștiința exploataării lor. De aceea unele întrebări au fost formulate în așa fel ca ele să sugereze celor ce urmau să dea răspunsuri condiția lor de clasă oprimată. Astfel, pentru a scoate în evidență sprijinul pe care-l oferă guvernul capitaliștilor în exploatarea clasei muncitoare, chestionarul cuprinde întrebări cum sînt : „Cunoașteți în decursul activității voastre în producție, cazuri cînd guvernul a abuzat de forța publică, folosind-o în interesul patronilor împotriva muncitorilor lor ?” . . . „A intervenit vreodată de cînd lucrați, acest guvern în interesul muncitorilor împotriva încălcărilor și mașinațiilor nelegale ale patronilor ?” . . . „A pus oare în aplicare acest guvern legile cu privire la reglementarea muncii în fabrici în măsura în care aces-

¹³ Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 268.

¹⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 19, p. 241—242.

¹⁵ *Ibidem*, p. 242.

¹⁶ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, București, Edit. politică, 1960.

tea există împotriva patronilor? Inspectorii de fabrici, în măsura în care există, își fac datoria cu rigurozitate?"¹⁷.

Referitor la aceste întrebări citeva observații se impun. Sugerarea răspunsurilor este astăzi considerată o eroare. Dacă ne gândim însă la epoca în care chestionarul a fost formulat și la obiectivele sale propagandistice, exprimate de altfel și în preambulul chestionarului, procedeul ne apare firesc. Constatăm, de asemenea, în chestionar, întrebări al căror răspuns nu putea fi necunoscut lui Marx. Se cere, de exemplu, muncitorilor să indice prețurile obiectelor de primă necesitate (hrană, îmbrăcăminte, etc.)¹⁸. Marx a pus această întrebare nu pentru că nu cunoaștea aceste prețuri, ci fiindcă așa cum a lăsat să se înțeleagă în articolul introductiv al chestionarului, având date controlabile va reuși probabil să determine „guvernul republican francez, să urmeze pilda guvernului monarhist englez și să întreprindă o anchetă largă asupra faptelor și ticăloșilor exploatării capitaliste. . .”¹⁹ și bine înțeles pentru a-i determina pe muncitori să-și confrunte retribuția cu cheltuielile strict necesare, indemnându-i apoi pe muncitori să-și facă bugetul săptămânal și anual al veniturilor și al cheltuielilor pentru a trage concluziile ce se impun²⁰.

Un chestionar util nu poate face abstracție de viața reală cu care se confruntă colectivitatea umană pentru care a fost elaborat. Marx a exprimat, chiar cu vervă, aspecte din lupta clasei muncitoare de la sfârșitul secolului trecut, chestionarul având în felul acesta pentru cercetătorul de astăzi, nu numai o valoare teoretică și metodologică ci și documentară. El poate constitui și o sursă de informație pentru istoricii preocupați de mișcarea muncitorească internațională.

Publicistica lui Marx după 1880, existentă în românește, nu atestă nici o însemnare din care să reiasă că acest interesant proiect de cercetare ar fi fost finalizat. Probabil că starea sănătății, urmată de moarte în 1883, a curmat pentru totdeauna realizarea a tot ceea ce creatorul socialismului științific și-a propus împreună cu redacția revistei, în preambulul chestionarului²¹.

Că cercetarea n-a fost finalizată este foarte posibil. Este însă discutabil ca nici un muncitor să nu fi răspuns la chestionar. De aceea nu putem să nu ne gândim la valoarea de documentare istorică a datelor culese, dacă aceste date există undeva. Și nu putem să nu ne gândim, cu acest prilej, la extraordinara valoare pe care o poate avea sociologia pentru istorie. Căci informațiile despre realitatea socială prezentă, pot deveni cu timpul, surse de documentare pentru istoricul din viitor.

Despre Marx deși s-a scris enorm lipsesc studiile care să-l înfățișeze ca sociolog. De ce? Este greu de presupus. Poate fiindcă a fost o vreme cind statutul sociologiei nu era recunoscut, ea fiind substituită materialismului istoric; poate chiar datorită faptului că Marx n-a folosit niciodată termenul de sociologie. Dar indiferent de termenii care i-a utilizat, perspectiva

¹⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 19, p. 244.

¹⁸ *Ibidem*, p. 242-243.

¹⁹ *Ibidem*, p. 590.

²⁰ *Ibidem*, p. 243.

²¹ Din adnotarea 154, publicată în volumul Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 19, p. 590, reiese că „Introducerea la chestionar” ar aparține redacției revistei „La Revue Socialiste”. Având în vedere că, de regulă, explicațiile care preced textele chestionarelor sînt scrise de cei care elaborează chestionarele, putem presupune că introducerea a fost scrisă tot de Marx. Stilul în care este redactată vine în sprijinul ipotezei noastre.

sociologică este prezentă în întreaga sa operă: *Capitalul* este semnificativ sub acest aspect. Și pentru a încheia dăm un citat din H.H. Stahl foarte concludent în acest sens: „Putem deci afirma că fondatorii marxismului, în afară de faptul că au fost «filosofi», «strategi» și «tacticieni» ai luptei politice, au fost sociologi creatori ai unor metode și ai unor tehnici de investigație directă a realității concrete socotite de ei tot atât de indispensabile cit și studiul istoriei. Dacă ei nu figurează, mai niciodată, în istoria doctrinelor, cu această calitate a lor, de creatori ai sociologiei concrete, e explicabil doar prin faptul că nu au scris un tratat doctrinal despre metoda și tehnicile aferente, create de ei și desigur și pentru faptul că urmașii lor, marxistii și nemarxistii, s-au ocupat mai mult de creațiile lor în domeniul economiei politice și al politicii propriu-zise”²².

²² Henri H. Stahl, *Unealta de lucru a „modelului” sociologic creat de Dimitrie Gusti*, în *Sociologia militans*, vol. II. *Metode și tehnici sociologice*, București, Edit. științifică, 1969, p. 19.